
Voortschrijdend inzicht of: de toekomst van de etymologie

Nicoline van der Sijs

Over: Veen, P.A.F. van en N. van der Sijs, *Van Dale Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden*. Utrecht: Van Dale Lexicografie, 1997; Sijs, Nicoline van der, *Chronologisch woordenboek*. Amsterdam / Antwerpen: Veen, 2001; Philippa, M. e.a. (red.), *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003-2009.

Uit de etymologische publicaties van de afgelopen vijftien jaar — het *Etymologisch woordenboek* van Van Dale uit 1997, het *Chronologisch woordenboek* uit 2001 en het vierdelige *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* uit 2003-2009 — spreekt het toenemende besef dat voor een etymologische beschrijving van de woordenschat van een taal niet alleen de erfwoorden maar ook de (oude en jonge) leenwoorden van belang zijn, en dat het belangrijk is woorden en woordvormen met hun veranderende betekenissen zo exact mogelijk te dateren, omdat dit inzicht verschaft in de historische gelaagdheid van de woordenschat.

De eerste, nog voorlopige resultaten van het onderzoek waren grotendeels mogelijk dankzij nieuwe technische hulpmiddelen die de laatste decennia beschikbaar zijn gekomen en waarvan we tot voor kort niet hadden kunnen dromen. Voor het eerst in de geschiedenis staan de etymoloog namelijk digitale tekstbestanden ter beschikking: niet alleen literaire teksten, maar ook kranten, nonfictie-teksten, kinderboeken, streekromans, advertenties. Deze elektronische tekstbestanden vergemakkelijken het vinden van de oudste vindplaatsen van vormen, betekenissen en woordcombinaties.

Het ter beschikking komen van digitale teksten gaat hand in hand met de ontwikkeling van computerprogrammaatjes ('tools') waarmee historische teksten kunnen worden doorzocht en geanalyseerd. Deze tools leveren statistische informatie over de frequentie van woordvormen door de eeuwen heen, en ze tonen veranderingen in woordcombinaties en syntactische contexten

aan — die op hun beurt kunnen wijzen op een betekenisverandering van een woord. Denk aan de verandering van *wijzigen* van overgankelijk werkwoord (*autisme wijzigt moleculaire structuur hersenen*) in onovergankelijk werkwoord (*vermogenstoets huurtoeslag wijzigt in 2012*). Door deze technische ontwikkelingen kunnen aanzienlijk preciezere en betrouwbaardere uitspraken worden gedaan over de oudste dateringen en de veranderingen die woorden in de loop van de tijd hebben doorgemaakt — zaken die in het verleden slechts met de natte vinger konden worden aangeduid.

De hulpmiddelen die ter beschikking staan of die in ontwikkeling zijn, zullen zonder enige twijfel het etymologisch onderzoek nog diepgaander veranderen. Toen etymologie als wetenschap in de negentiende eeuw opkwam, was het voornaamste doel de ‘oertaal’ te achterhalen. Sindsdien is veel tijd besteed aan het reconstrueren van de Germaanse en/of Indo-Europese wortels waarop Nederlandse woorden teruggaan. Ik voorspel dat in de toekomst de aandacht verlegd zal worden naar onderzoek naar latere diachrone veranderingen van woorden op basis van geschreven en gedrukte historische bronnen.

Ook de presentatie van etymologische inzichten zal in de toekomst ingrijpend veranderen. Wetenschappelijke etymologische woordenboeken zullen in de toekomst niet meer in boekvorm verschijnen: de gegevens kunnen veel beter digitaal worden gepresenteerd, in de vorm van gelinkte informatie. Een eerste begin is gemaakt met de etymologiebank (www.etymologiebank.nl), die in 2010 is opgericht. Hierop wordt de inhoud van 25 etymologische werken in chronologische volgorde, van jong naar oud, gepresenteerd. Daardoor hebben etymologen en andere taalkundigen een belangrijk onderzoeksinstrument in handen, waarmee voortschrijdende inzichten in de etymologie in een handomdraai duidelijk worden.

In de etymologiebank zijn de trefwoorden van de verschillende etymologische bronnen aan elkaar gekoppeld. Dat is een belangrijk winstpunt, want op deze manier worden voor het eerst Standaardnederlandse vormen, dialectwoorden en woorden van Nederlandse taalvariëteiten als het Surinaams-Nederlands en Afrikaans aan elkaar gerelateerd. Zo ontstaat een hecht netwerk van aan elkaar gekoppelde, verwante Nederlandse woordvormen.

Maar de etymologiebank is pas een eerste stap in de goede richting. In de toekomst zal de koppeling van informatie veelomvattender zijn en niet slechts de trefwoorden betreffen. Er zal een immens etymologieweb ontstaan, dat

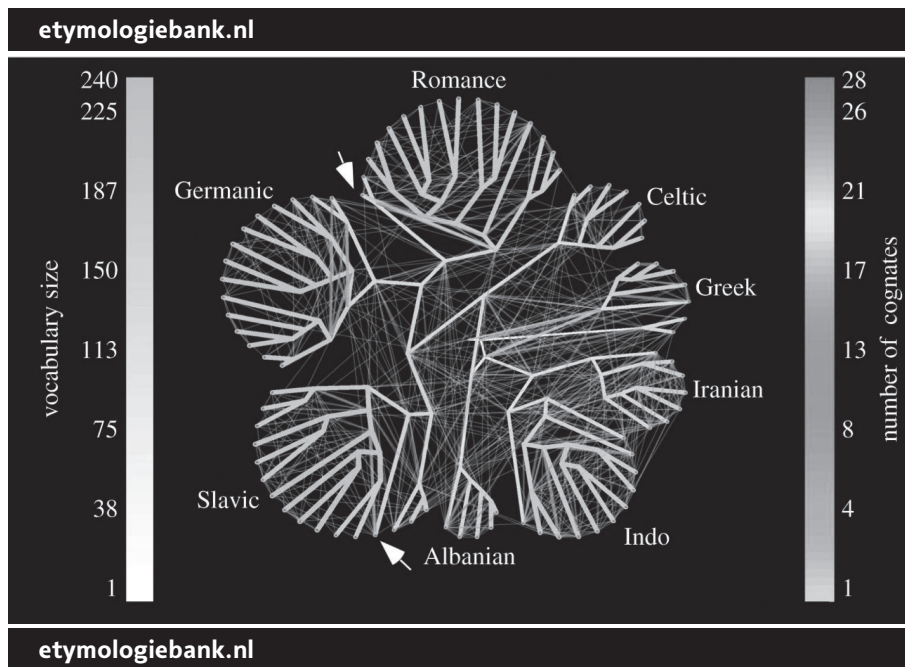
niet tot het Nederlands beperkt is. Hoe zou dat eruit kunnen zien? De kern, het binnenste van het netwerk zal bestaan uit gereconstrueerde Indo-Europese vormen, waarvandaan lijnen lopen naar de erfwoorden in de verschillende dochtertalen — volgens de negentiende-eeuwse stamboomtheorie van August Schleicher. Inmiddels weten we dat dit klassieke model voor nuancering vatbaar is. Taalontwikkeling verloopt immers niet alleen langs evolutionaire lijnen, maar ook door uitwisseling van leenwoorden en andere taalelementen. In een recent artikel in de *Proceedings of the Royal Society: Biological Sciences* wijst een groep onderzoekers onder leiding van Tal Dagan op de fascinerende overeenkomsten tussen taalontwikkeling en genetische uitwisseling: biologische ontwikkeling vindt enerzijds verticaal plaats, van ouder op kind (de stamboomtheorie), en anderzijds horizontaal, tussen verschillende soorten of organismen. Dit bracht Tal Dagan e.a. ertoe de ontwikkeling van de basiswoordenschat van de Indo-Europese talen weer te geven in de vorm van een fylogenetisch netwerk dat oorspronkelijk was ontworpen voor het visualiseren van genenuitwisseling (zie illustratie): de witte lijnen tonen de evolutionaire ontwikkeling, de dunne (in het origineel gekleurde) lijnen de uitwisseling van leenwoorden.

Het netwerk op de illustratie is nog gebaseerd op een beperkte Indo-Europese basiswoordenschat. De toekomst van de etymologie zal liggen in het uitwerken van gegevens tot een enorm etymologieweb. Daarbij wordt het netwerk van wisselwerkingen tussen de verschillende talen steeds verder uitgebreid, op basis van onderliggende beschrijvingen van woordgeschiedenissen in al die talen. De dwarsverbindingen tussen de talen zijn gebaseerd op de statistische gegevens van een steeds verder uitdijend woordennetwerk. Door van steeds meer woorden in steeds meer talen de geschiedenis te beschrijven, komen steeds meer feiten aan het licht over de relaties tussen de verschillende talen: het aantal erfwoorden, maar ook de hoeveelheid en de stroomrichting van de uitgewisselde leenwoorden.

Etymologen zullen met behulp van digitale onderzoeksinstrumenten en communicatiemiddelen meewerken aan taalspecifieke onderdelen van de woordennetwerken. Ieder onderdeel is via een knooppunt gelinkt aan andere onderdelen. Zo wordt de etymologische beschrijving van een Nederlands woord gelinkt aan de Duitse, Engelse, Scandinavische equivalenten, via de Germaanse reconstructie of, bij leenwoorden, het bronwoord. Het etymologieweb

wordt nog verder uitgebreid met netwerken voor andere dan de Indo-Europese taalfamilie, en de uitwisseling tussen de verschillende taalfamilies wordt inzichtelijk gemaakt op taalniveau en op woordniveau.

Op tijdassen kan getoond worden sinds wanneer vormen in geschreven vorm zijn overgeleverd, welke vorm- en betekenisveranderingen in iedere taal hebben plaatsgevonden, en op welk moment afleidingen of samenstellingen ontspruiten. Ieder woord zal een knooppunt vormen dat op allerlei niveaus aan andere woorden is gelinkt. Als men bijvoorbeeld het woord *bank* aanklikt, krijgt men te zien dat dit woord verschillende betekenissen heeft ('zitbank', 'zandbank', 'geldbank', 'bloedbank'), al dan niet met verschillende etymologieën. Klikt men de betekenis 'geldbank' aan, dan ziet men dat *bank* in deze betekenis aan het Italiaans is ontleend. Vandaar kan worden doorgeklikt naar een overzicht van andere Italiaanse leenwoorden op financieel gebied, of naar een overzicht van alle financiële termen die in dezelfde periode als *bank* in het Nederlands zijn gevormd of geleend, zodat men een cultureel-historisch

De etymologiebank van de toekomst zou kunnen bestaan uit een concrete uitwerking van het netwerk tussen de Indo-Europese talen dat is ontworpen in: Shijulal Nelson-Sathi, Tal Dagan e.a. 'Networks uncover hidden lexical borrowing in Indo-European language evolution', in: *Proc Biol Sci.* 2011 June 22; 278(1713): 1794-1803: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3097823/?tool=pubmed>

overzicht krijgt van de ontwikkeling van de financiële terminologie. Ook kan men de Italiaanse bron van het Nederlandse woord, *banco*, aanklikken om de verdere herkomst hiervan te volgen; daarbij komt men uit bij een gereconstrueerde Germaanse vorm waarop ook het Nederlandse woord *bank* ‘zitbank’ blijkt terug te gaan.

Wanneer in de toekomst een dergelijk enorm etymologieweb wordt gerealiseerd, zal dit zonder twijfel leiden tot het ontdekken van allerlei nieuwe dwarsverbanden en patronen. Voor mij kan de toekomst niet snel genoeg aanbreken.
